

OFFICIAL PRESS RELEASE

21 Sepitema 2018

Tu'utu'uni ki he Fokotu'utu'u Ngāue Fakapa'anga

Na'e tali 'e he Poate 'a e kau Talēkita 'a e Pangikē Pule Fakafonua 'o Tonga' hili 'enau fakataha 'i he 'aho 18 'o Sepitema 2018, ke kei hokohoko atu ai pē 'a e ngaahi tu'utu'uni ngāue fakapa'anga lolotonga 'a ia 'oku hā atu 'i lalo'. 'Oku fakataumu'a eni ke ngāue'aki 'a e hulu 'i he pa'anga ngāue 'a e ngaahi pangikē, 'o fakafou mai 'i hono tuku atu 'a e ngaahi nō ki tu'a ke ne faka'ai'ai mo pātoloaki 'a e tupu faka'ekonōmika 'a e fonua' pea mo tokoni ki he fakaakeake mei'he saikolone fakatalopiki ko Gita (Tropical Cyclone Gita).

- a. Ke kei hoko atu pē hono ta'etotongi ha tupu (interest) 'i he ngaahi 'akauni pa'anga ngāue 'a e ngaahi pangike' (Exchange Settlement Account) 'oku fakahū 'i he Pangikē Pule' (zero interest rate policy);
- e. Ke 'oua 'e toe ma'ulalo hifo 'i he peseti 'e 80 'a e lahi e ngaahi nō 'oku tuku atu 'e he ngaahi pangikē 'o fakahoa ki he lahi 'o 'enau ngaahi fakahū pa'anga' (loans/deposit ratio);
- f. Ke kei tauhi pē 'a e lahi 'o e pa'anga 'a e ngaahi pangikē fakakomēsiale, 'a ia 'oku tu'utu'uni fakalao ke tauhi 'i he Pangikē Pule' (Statutory Reserve Deposit) 'i he peseti 'e 10; pea
- h. Ke tu'uma'u pē 'a e faka'amu ki he hikihi e totongi 'o e ngaahi koloa' (inflation reference rate) 'i he peseti 'e 5.

Na'e fakahā 'e he Kōvana 'o e Pangikē Pule', Sione Ngongo Kioa, na'e lelei ange 'a e tupu 'a e ngaahi ngāue faka'ekonōmika' 'i he lolotonga 'o e māhina', 'o ne fakahaa'i ai 'a e tu'unga lelei 'oku kamata 'aki e ta'u fakapa'anga 2018/19. 'I he sekitoa ki he ngoue, toutai' pea mo e vao 'akau' (primary sector), na'e kake 'a hono uta atu e ngoue ki muli', makatu'unga mei he lelei ange 'a hono hū atu 'o e 'ufi', talo' pea mo e niu'. 'Oku hokohoko atu ai pē 'a e tupu 'a e ngaahi ngāue 'i he sekitoa 'o e fakatupu koloa' (secondary sector) 'o hā mai mei he kei lahi pe 'a e ngaahi nō fale taautaha' pea pehē ki he nō ki he keli'anga koloa mo e maka' (mining and quarrying). 'I he sekitoa ki he ngaahi ngāue' (tertiary industry), na'e tupu e tokolahi 'a e kakai ne tu'uta vakapuna mai ki Tonga ni mei tu'apule'anga' 'o fenāpasi ia mo e tupu 'i he pa'anga hū mai mei he fefolau'aki' pea pehē ki he kake 'i he lahi e vakapuna ne tu'uta mai ki Tonga ni' pea mo e ngaahi katoanga ne fakahoko 'i he lolotonga 'o e mahina'. Na'e toe tupu mo e lahi e koniteina mo e me'alele na'e lēsisita 'i he māhina' 'o hā mei ai e toe lelei ange 'a e ngaahi ngāue 'i he sekitoa ko 'eni'.

Na'e tupu e ngaahi fiema'u / fengāue'aki' (consumption activities) 'i he māhina' 'o hā mai ai e tupu 'i he pa'anga hū mai mei he tukuhau ngāue'aki' (Consumption Tax) pea mo e hulu 'i he pa'anga hū mai mei he fakatau 'a e ngaahi pisinisi'. Na'e fenāpasi eni mo e lahi ange 'a e ngaahi koniteina na'e lēsisita' pea pehē ki he tupu 'i he totongi 'o e ngaahi koloa fefakatau'aki' 'oku hū mai mei tu'apule'anga'. Na'e tupu 'a e ngaahi nō kuo tuku atu fakatautaha' 'o fakamahino mei ai 'a e toe lahi ange 'a e ngaahi fakamole 'a e kakai'. Na'e tokoni'i eni 'i he tupu 'a e talafi pa'anga mei muli' mo e ngaahi nō fo'ou na'e tali 'i he lolotonga 'o e mahina'. 'Oku fakafuofua 'e toe lahi ange 'a e ngaahi fakamole' 'i he kaha'u' 'o tokoni'i 'e he ngaahi nō fo'ou fakatautaha' pea pehē ki he fakafuofua 'e hokohoko atu 'a e kake 'i he talafi pa'anga mei muli'.

'Oku kei 'i he tu'unga lelei pe 'a e fai fatongia 'a e ngaahi pangikē fakakomēsiale', 'o makatu'unga mei'he tu'unga fakafiemālie 'a 'enau tupu' (profitability) pea pehē ki he kei 'i he tu'unga ma'ulalo ai pē 'a e ngaahi nō 'oku palopalema'. Na'e hiki hake 'a e pa'anga ngāue (liquidity) 'a e ngaahi pangikē 'o makatu'unga mei he tupu 'a e fakahū pa'anga 'a e ngaahi pangikē ki he Pangikē Pule'. Na'e lahi ange 'a e ngaahi fakahū pa'anga' 'o fakahoa ki he kake 'o e ngaahi nō kuo tuku atu' 'o ne fakatupunga ai 'a e holo 'i he lahi 'o e ngaahi nō 'i hono fakahoa ki he lahi 'o e ngaahi fakahū pa'anga' (loans/deposit ratio). 'Oku kei ma'ulalo pē 'eni' 'i he tu'unga kuo tu'utu'uni 'e he Pangikē Pule' ke a'usia 'e he ngaahi pangikē, 'a ia ko e peseti 'e 80. 'Oku hā mahino mei heni 'a e kei 'i ai pē 'a e faingamālie ke toe fakalahi 'a e ngaahi nō ke tuku atu 'e he ngaahi pangikē. Na'e kake 'a e hulu 'i he 'avalisi 'o e totongi tupu 'i he nō mo e 'avalisi 'o e totongi tupu 'i he fakahū pa'anga' (weighted average interest rate spread) 'i Siulai 'o makatu'unga mei'he kake 'i he 'avalisi 'o e totongi tupu 'i he nō (weighted average lending rate) pea mo e holo 'i he 'avalisi 'o e totongi tupu fakahū pa'anga (weighted average deposit rate).

Na'e tupu 'a e pa'anga talifaki 'i muli' (foreign reserves) ki he \$476.5 miliona 'i Siulai 2018, makatu'unga mei' he si'isi'iange 'a e totongi ki he ngaahi ngāue (services) pea mo e totongi ki he pa'anga hū atu tefito' (primary income payment). 'Oku fe'unga 'a e tu'unga lolotonga 'o e pa'anga talifaki' pea mo e māhina 'e 7.9¹ 'o e koloa mo e ngaahi ngāue hū mai mei muli'.

Na'e tokoni e fe'unu'aki 'i he totongi koloa me'akai fakalotofonua' mo e totongi 'o e me'akai hū mai mei tu'apule'anga' ki hono holoki 'o e hihiki 'i he totongi fakalūkufua 'o e koloa'. Na'e tokoni e holo e totongi 'o e fua'i'akau' mo e vesitapolo' ki he holo 'a e totongi koloa fakalotofonua'. Na'e hiki hake 'a e totongi koloa hū mai mei muli', makatu'unga mei he kake 'a e totongi 'o e tapaka'. Neongo 'a e holo e hihiki 'i he totongi fakalūkufua 'o e koloa' 'i he mahina', kā na'e kei kake pē 'a e totongi fakalūkufua 'o e ngaahi koloa fakata'u' ki he peseti 'e 6.1. Na'e makatu'unga eni mei he ma'ulalo ange 'a e totongi 'o e ngaahi koloa' 'i Siulai 2017 'o fakahoa ki he totongi lolotonga'. Na'e hiki 'a e totongi koloa hū mai mei muli' 'o makatu'unga mei he hiki hake 'a e totongi 'o e me'akai hū mai mei muli', totongi lolo' pea mo e tapaka'. Na'e toe hiki mo e totongi koloa fakalotofonua' makatu'unga mei he hihiki 'a e ngaahi koloa me'akai' pea pehē ki he kava-Tonga'.

'Oku kei fakafuofua 'e he Pangikē Pule' 'e tupu mā'olunga 'a e tu'unga faka'ekonōmika 'a e fonua' 'i he kaha'u', kā 'e ala uesia 'a e fakafuofua ko 'eni' mei he ngaahi feliliuaki e 'ea'. Fakatatau ki he fakamatala fakamuimitaha kuo tuku mai 'e he Tafa'aki Talamatangi 'a Tonga, 'oku fakafuofua 'e ma'ulalo ange 'a e 'uha' 'i he 'avalisi' 'i he ngaahi māhina ka hoko mai'. 'E ala uesia heni e ngaahi ngāue 'i he sekitoa ngoue' mo e toutai' pea pehē foki ki he ngaahi sekitoa kehekehe pē 'i he kaha'u'. Ko e pa'anga talifaki 'i muli' 'oku fakafuofua 'e kei 'i he tu'unga fakafiemālie pē. 'Oku toe fakafuofua 'e 'i he tu'unga ma'ulalo pē 'a e hihiki 'i he totongi koloa' pea 'e ma'ulalo pē ia 'i he tu'unga fe'unga (reference rate) ko e pēseti 'e 5 'i he faka'osinga 'o e 2018. 'Oku hokohoko atu ai pē 'a e tu'unga fakafiemālie 'a e ngaahi pangikē.

Koe'uhī ko e ngaahi fakamatala ko 'eni', 'e hokohoko atu ai pē 'a e ngaahi tu'utu'uni ngāue fakapa'anga lolotonga'. Pea 'e kei hokohoko atu ai pē 'a e tokanga 'a e Pangikē Pule' ki hono siofi mo muimui'i ofi e ngaahi fakalakalaka faka'ekonōmika fakalotofonua' mo tu'apule'anga', mo tu'u mateuteu ke liliu 'a e ngaahi fokotu'utu'u ngāue fakapa'anga 'o ka fiema'u pea mo fakapapau'i 'e 'ikai ke kaunga kovi 'a e ngaahi fakalakalaka 'oku hoko' ki he tupu faka'ekonōmika 'oku ma'uma'uluta mo tolonga'.

Ki ha ngaahi fakamatala fakaikiiki kātaki 'o fetu'utaki ki he:

Tafa'aki 'Ekonōmika

Telefoni: (676) 24 057

Fax: (676) 24201

Email: nrbt@reservebank.to

---

¹ Na'e fakahoko 'a e liliu ki he founa hono fika'i eni', ke fakakau 'a hono hū mai 'a e koloa' pea mo e ngaahi ngāue mei muli'. Ko e founa ne ngāue'aki 'i he ngaahi lipooti kimu'a' ne fakakau pē 'a hono hū mai 'a e koloa 'ata'atā pē